

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาถึงพัฒนาการรูปแบบกลุ่มเหมืองฝายในเขตลุ่มน้ำแม่วาง มีมุมมองในการศึกษาโดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการวางกรอบความคิดที่จะช่วยให้การอภิปราย ปรากฏการณ์ ที่เกี่ยวกับพัฒนาการรูปแบบของกลุ่มเหมืองฝายในเขตลุ่มน้ำแม่วางได้ละเอียดขึ้น โดยใช้แนวคิดทฤษฎีในการศึกษาดังนี้

1. แนวคิดสิทธิชุมชน
2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
3. แนวคิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน
4. แนวคิดกลุ่มกับการรวมกลุ่ม
5. แนวคิดการมีส่วนร่วม
6. แนวคิดเครือข่ายลุ่มน้ำในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
7. แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดสิทธิชุมชน

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2536, หน้า 165) ได้กล่าวว่า สิทธิชุมชนหมายถึงสิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรเท่านั้น จึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยนัยสิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ดังนั้น แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทุกคนจะมีสิทธิตามธรรมชาติ ในการใช้ทรัพยากรส่วนร่วมแต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออก กฎเกณฑ์โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคมเป็นสำคัญ แม้ว่าสมาชิกทุกคนมีสิทธิใช้ทรัพยากรส่วนร่วม แต่สิทธิการใช้ยังถูกกำหนดด้วยความยั่งยืนหรือความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศน์ ซึ่งเป็นหลักสำคัญกำหนดให้สมาชิกใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

จากการวิเคราะห์อุดมการณ์ป่าชุมชนในภาคเหนือ จะเห็นได้ว่าวิถีคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนและสิทธิหน้าหมู่หรือสิทธิในทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน ซึ่งสามารถผลิตซ้ำต่อเนื่องมาในวัฒนธรรม เช่น สิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำในระบบเหมืองฝาย ซึ่งสืบเนื่องมายาวนานจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะได้โอบอุ้มหลักการสำคัญของการใช้ทรัพยากร คือ สิทธิการ

ใช้ และหลักการพื้นฐานของความเป็นมนุษย์คือสิทธิตามธรรมชาติที่มุ่งเน้นการยังชีพ หลักการต่าง ๆ เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็นธรรม ความเสมอภาคในชุมชน แม้ว่ากฎหมายของรัฐไม่ได้ตอบสนองต่อหลักประเพณี ของชุมชน

2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

วัฒนธรรมชุมชน เป็นเรื่องของระบบคิด ระบบคุณค่าและอุดมการณ์ที่ชุมชนได้ตั้งไว้ มีการกลั่นกรองและสืบทอดต่อเนื่องกันมา วัฒนธรรมชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กับสภาพทางภูมิศาสตร์ การตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากิน รวมทั้งสัมพันธ์ภายในและภายนอกหมู่บ้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ นอกจากนั้นวัฒนธรรมชุมชนยังมีความสัมพันธ์กับสังคมของหมู่บ้านที่เน้นความสำคัญของบรรพบุรุษ เครือญาติ และสถาบันต่าง ๆ ของชุมชน วัฒนธรรมชุมชนจึงช่วยให้ชุมชนดำรงอยู่ ทำให้ชุมชนคิดพึ่งตนเอง และเลี้ยงตนเอง รวมทั้งรวมกันเป็นชุมชนอยู่ได้

กาญจนา แก้วเทพ (2530, หน้า 7) ได้ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม หมายถึงวิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้ปฏิบัติสั่งสมมารวมทั้งความคิดต่าง ๆ ที่คนได้กระทำ สร้างถ่ายทอดสะสมและรักษาไว้ จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ และความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิด และการกระทำของมนุษย์ เมื่อพิจารณาในแง่นี้ วัฒนธรรมก็คือความรู้สึกนึกคิดและการปฏิบัติของมนุษย์เอง นอกจากชีวิตของเขาเองเป็นชีวิตส่วนรวมของมนุษย์ ในการอยู่ร่วมกับชุมชน มนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาจากชีวิตของเขา จึงกล่าวได้ว่า ชีวิตของวัฒนธรรม หมายถึงชีวิตของมนุษย์นั่นเอง วัฒนธรรมจึงครอบคลุมถึงวิถีชีวิตการทำมาหากิน และระบบเศรษฐกิจ

จากความเชื่อพื้นฐานที่ว่าวัฒนธรรมของชุมชนก่อตัวขึ้นมาจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกิน และจากการที่ต้องอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเป็นสังคมชุมชน การต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกิน ก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิตโดยเฉพาะการผลิตแบบกสิกรรม ซึ่งก่อให้เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่าง ๆ การต่อสู้เพื่อให้ชีวิตอยู่รอดนั้นต้องอาศัยอยู่กับธรรมชาติ และพึ่งพาธรรมชาติจึงเกิดกระบวนการแก้ไขจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ประกอบกับความต้องการที่เกี่ยวกับธรรมชาติที่อยู่รอบตัว ความเป็นมาและเป็นไปของจักรวาล โลกและชีวิต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่าเกิดการรับศาสนาเข้าไปในชุมชนพร้อมกับพิธีกรรมต่าง ๆ

การที่ต้องอาศัยร่วมกับชุมชน จำเป็นต้องมีการแก้ปัญหาร่วมกัน มีการจัดระบบความสัมพันธ์ ซึ่งจะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรมของการอยู่ร่วมกัน เกิดจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์ กระบวนการแก้ปัญหาร่วมกัน และพิธีการต่าง ๆ ซึ่งแนวทางให้มวลชนสมาชิกของชุมชนทั้งรุ่นปัจจุบัน และรุ่นต่อไปได้ยึดถือปฏิบัติ ดังนั้น โครงสร้างทางวัฒนธรรมของชุมชน มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการคือ (สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์, หน้า 12-13)

1. ระบบการผลิต หรือระบบการทำมาหากิน
2. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบด้วยครอบครัว เครือญาติ ชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่าง ชุมชน

3. ระบบความเชื่อ ประกอบด้วยศาสนา คุณค่า และพิธีกรรม

สำหรับประเทศไทยแนวการแก้ไขปัญหามาเพื่อพัฒนาชุมชนชนบทได้มีการริเริ่มใช้วัฒนธรรมชุมชน ซึ่งมี 3 รูปแบบ คือ (กาญจนา แก้วเทพ, 2531 หน้า 17)

1. แนวการเก็บสงวนรักษารัฐธรรมนูญเดิมเอาไว้ไม่ให้สูญหาย
2. แนวการใช้วัฒนธรรมชุมชน เป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนา
3. แนวการพัฒนาที่มีมิติวัฒนธรรมสอดแทรกอยู่ในงานพัฒนาทุกอย่าง ศักยภาพพลังสร้างสรรค์ของชุมชน ซึ่งมีคุณค่าที่ดีงามของชาวบ้านเป็นพื้นฐาน ซึ่งชาวบ้านได้แสดงออกมาโดยความสามัคคีมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหา ที่มีต่อชุมชน หากเราจะทำงานพัฒนาชุมชนให้เกิดผล และมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต และความต้องการ และผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในชุมชนอย่างแท้จริงแล้ว จะต้องศึกษาทำความเข้าใจต่อพลังสร้างสรรค์ของชุมชนที่มีอยู่ และนำมาใช้อย่างถูกทางและบริสุทธิ์ใจ

ความคิดในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของบาทหลวงนิพนธ์ เทียมวิหาร ได้สรุปไว้ 2 ประการ คือ

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว คือมีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้เป็นวิถีชีวิต และทิศทางพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือ การให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและการผสมผสานกลมกลืนกันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลานานเพราะว่ามีความกลมกลืนกันในชุมชนขณะปัจจุบัน ระหว่างสมาชิกด้วยกันและหากนับย้อนขึ้นไปสมาชิกก็มีบรรพบุรุษร่วมด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากวัฒนธรรมชุมชน

2. วัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นมานานและเมื่อนานๆ เข้ากลายเป็นเรื่องของจิตใต้สำนึก ที่จะทำให้ประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกแห่งชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2532, หน้า 48 – 49)

3. การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน

สามารถ จันทรสุรีย์ (สามารถ จันทรสุรีย์, 2536, หน้า 146 – 147) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญา หรือภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็เรียก หมายถึง พื้นเพ รากฐานของความรู้ของชาวบ้าน หรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งทางตรงคือประสบการณ์ด้วยตัวเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบต่อกันมา หรืออีกนัยหนึ่ง ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างทันสมัย

ภูมิปัญญามี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวิต เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ ในเรื่องการทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปดนตรี และอื่นๆ โดยจะสะท้อนถึงความสัมพันธ์ใน 3 ลักษณะคือ 1) ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน คือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ 2) ความสัมพันธ์กับคนอื่นที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน 3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย ลักษณะทั้ง 3 คือชีวิตของชาวบ้านที่สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในการดำเนินชีวิต

สามารถ จันทรสุรีย์ (อ้างแล้ว, หน้า 150) การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นการใช้สติปัญญาของตนที่สั่งสมความรู้ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอดและย่อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนรุ่นหนึ่งตลอดมา โดยวิธีการที่แตกต่างกัน ไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อผีสงฆ์ต่างๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดการเรียนรู้สืบต่อกันมา ซึ่งพอจะจำแนกได้ 1) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เป็นช่วงสั้นๆ ในกิจกรรมที่ถ่ายทอดง่ายๆ ไม่ซับซ้อน 2) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้ผู้ใหญ่ มีหลายรูปแบบทั้งการบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่าโดยผ่านประเพณี พิธีกรรมทางศาสนา ประเพณีแต่ละท้องถิ่น

โดยมีลักษณะการถ่ายทอด เป็น 2 รูปแบบใหญ่ๆ คือ รูปแบบแรกคือแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร และรูปแบบที่สอง คือ แบบลายลักษณ์อักษร

ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เชื่อมโยงกับงานพัฒนาสังคม หมายถึงแกนหลักในการมองชีวิต การใช้ชีวิตที่มีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและในแง่ของสังคม หมู่บ้านไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในลักษณะของจิตนิยม แต่เป็นปัจเจกบุคคลที่เป็นเอกภาพกับสังคม หมู่บ้าน เพราะสังคมหมู่บ้านไม่มีลักษณะปัจเจกสังคมสมัยใหม่การอธิบายชีวิตของชาวบ้านจะอธิบายจากตัวเองซึ่งไม่ได้อยู่ในตน แต่จะเกี่ยวข้องไปถึงครอบครัว เครือญาติ สิ่งแวดล้อม การทำมาหากิน และอื่นๆ ปัจเจกและสังคม จึงไม่ใช่ทั้งสองเรื่องที่แยกออกจากกัน แต่เกี่ยวข้องโยงใยกัน ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เชื่อมโยงกับการพัฒนานั้นชาวบ้านมองงานพัฒนาในสองความหมายคือ อย่างแรกชาวบ้านมองการพัฒนา หมายถึงการสร้างศีลธรรมให้แก่คนเพื่อมุ่งสู่การหลุดพ้นทางวัตถุสนองความเพียงพอ แต่ชาวบ้านต้องไม่สูญเสียคุณค่าทางจิตใจ ซึ่งภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นจะมีหลายระดับตั้งแต่ระดับเข้าใจชีวิตทางโลกที่ไม่เท่ากันในชาวบ้าน แต่ละคนในชาวบ้านแต่ละวัยถึงระดับหลุดพ้นจากเรื่องทางโลก วิชิต นันทสุวรรณ (2528 , หน้า 7 – 8)

4. แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มและการรวมกลุ่ม

มนุษย์ทุกคนที่ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมทุกสังคม ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ย่อมต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ดังจะเห็น ได้ว่ามนุษย์มีชีวิตเกิดมา ก็มีกลุ่มแรกที่จะต้องจัดตัวเองเข้าไปอยู่เป็นสมาชิกของกลุ่ม คือ ครอบครัวและเมื่อเจริญเติบโตขึ้นก็จะมีกลุ่มตัวเองต้องเข้าไปสังกัดอีกหลายกลุ่ม ตามแต่โอกาส วัย และสถานการณ์ต่างๆ เช่น กลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อน กลุ่มกิจกรรม หรือกลุ่มอาชีพต่างๆ

ความหมายของคำว่า กลุ่ม จะต้องประกอบด้วยบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ที่ได้สร้างแบบอย่างของการกระทำระหว่างกันทางจิตขึ้น กลุ่มหรือคณะนี้ยอมรับว่าเป็นองค์ภาวะอย่างหนึ่ง ทั้งโดยสมาชิกกลุ่มเองตามปกติและโดยผู้อื่นด้วย ทั้งนี้เพราะกลุ่มจะมีพฤติกรรมร่วมในแบบฉบับเฉพาะของตนเอง (พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2524 หน้า 164)

บรอดเบค (Brodbeck) อ้างในการวิจัยประเมินผล กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2529, หน้า 9) ได้ให้ความหมายของ กลุ่มคือ การรวมตัวกันของปัจเจก

บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ความเกี่ยวข้องนั้น ขึ้นอยู่กับหรือจะชี้ให้ทราบถึงชนิดของกลุ่มว่าจะเป็นการครอบครัว ผู้พึ่ง การรวมการสหภาพแรงงาน หรือฝูงชน เป็นต้น

ส่วนสาเหตุที่มนุษย์จะต้องรวมกันอยู่เป็นกลุ่มเป็นพวกนั้น ก็เพราะมนุษย์มีความต้องการที่ไม่สิ้นสุด และความต้องการต่างๆ ที่เกิดขึ้น ตัวเองก็ไม่สามารถบำบัดเองได้หมด จึงต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของกัน ดังนั้นพอสรุปได้ว่ามนุษย์ต้องมาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม คือ 1) เพื่อให้มีชีวิตรอดอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะว่ามนุษย์ช่วยเหลือตนเองไม่ได้เป็นระยะเวลานานถ้าต้องอยู่โดดเดี่ยวก็น่าจะตายได้ 2) เพื่อความปลอดภัย มนุษย์ทุกคนต้องการความปลอดภัย หรือมีชีวิตอบอุ่น อย่างปราศจากการถูกขู่เข็ญ ถูกบังคับ ความปลอดภัยจะแสวงหาได้ก็จากกลุ่มมนุษย์ด้วยกัน เช่น ความปลอดภัยทางร่างกาย มีอาหารกิน มีที่อยู่อาศัย มีความปลอดภัย มีเครื่องนุ่งห่ม มีคนรักเอาใจใส่ เป็นต้น 3) เพื่อต้องการมิตรภาพ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม มนุษย์ต้องการมีเพื่อนต้องการพบปะสังสรรค์ ไม่ต้องการอยู่คนเดียว เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงต้องอยู่เป็นพวก 4) เพื่อต้องการความรัก มนุษย์ทุกคนต้องการที่จะรักใคร่รักใคร่คนเป็นอย่างน้อยและต้องการให้คนอื่นรักตน จะอยู่โดยปราศจากความรักไม่ได้ อาจต้องเจาตายไปก็ได้

ลักษณะการรวมกลุ่มของมนุษย์ มีลักษณะพิเศษกว่ากลุ่มสัตว์ชนิดอื่นๆ คือ

1. มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน ในบางครั้งต้องอาศัยพึ่งพากับคนอื่นหรือบางครั้งเป็นอิสระแก่ตน ไม่ต้องการความช่วยเหลือจากใคร เพราะฉะนั้นลักษณะมนุษย์จึงแตกต่างจากสัตว์อื่น

2. มีการควบคุมทางสังคม ในกลุ่มมนุษย์จะต้องมีการควบคุมพฤติกรรมให้มีกฎเกณฑ์มีกติกาข้อบังคับทั้งวิธีการที่เป็นทางการ และวิธีที่ไม่เป็นทางการ การควบคุมทางสังคมนี้ออกมาในรูปแบบของขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยม กฎหมาย เป็นต้น

3. มีลักษณะกลุ่มมนุษย์ เมื่อเข้ามาอยู่ในกลุ่มต้องทิ้งลักษณะบางสิ่งบางอย่างที่เป็นลักษณะนิสัยเฉพาะตัวของตน มาเป็นลักษณะของกลุ่ม และการที่คนมา รวมกลุ่มกันขึ้น อยู่กับองค์ประกอบดังนี้

3.1 ความใกล้ชิดกันของสถานที่อยู่ ทำให้คนมา รวมกลุ่มกัน เพราะต้องการความสะดวกในการติดต่อกัน เช่น อยู่ในละแวกบ้านเดียวกัน

3.2 มีทัศนคติตรงกัน การที่อยู่ร่วมกันไปนานๆ คนที่มีทัศนคติตรงกันจะทำงานร่วมกันได้นาน และบรรลุเป้าหมายที่วางไว้

3.3 มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เช่นมีอาชีพเหมือนกัน มีลักษณะบางอย่างที่เหมือนกัน เช่น กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น (สุชา จันทรโธม, 2524, หน้า 22 – 23) ทางด้านลักษณะโดยทั่วไปของกลุ่ม จะต้องมียอดประกอบดังต่อไปนี้

3.1.1 มีสมาชิกตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป

3.1.2 มีการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม

3.1.3 มีจุดมุ่งหมายและการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีพฤติกรรมตามบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในกลุ่ม (อาภรณ์พันธ์ จันทรสว่าง, 2525, หน้า 54)

การรวมกลุ่ม แบ่งได้เป็น 2 ชนิด คือ 1) กลุ่มที่มีพิธีการ จะเป็นกลุ่มที่มีโครงสร้างแน่นอน มีกฎเกณฑ์ มีข้อบังคับแน่นอนถึงการดำเนินงาน และมีวิธีการจัดผู้รับผิดชอบในตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ เฉพาะตน บทบาทของสมาชิกแต่ละคนไม่เหมือนกัน แต่มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน 2) กลุ่มไม่มีพิธีการ สมาชิกแต่ละคนไม่ทราบว่าจะมีหน้าที่อย่างไรบ้าง บุคคลจะมาอยู่รวมกันโดยความสมัครใจ สมาชิกภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์กันดี เต็มใจช่วยเหลือกันอย่างใกล้ชิด (พัชนี วรกวิน, 2522, หน้า 144)

ลักษณะของกลุ่มที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่นับว่ามีอิทธิพลสำคัญ เช่นกลุ่มปฐมนิเทศ สมาชิกภายในกลุ่มมีแนวโน้มที่จะมีการร่วมมือกันมากกว่ากลุ่มชนิด ทุติยภูมิ เนื่องจากสมาชิกในกลุ่มปฐมนิเทศมีความสนิทสนมกลมเกลียวใกล้ชิดกันมากกว่ากลุ่มทุติยภูมิ ลักษณะของกลุ่มที่มีความร่วมมือกันดี อุดม ลำปางคัล (2525, หน้า 173 – 175) เสนอว่าจะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีความเข้าใจอันดีสมาชิกกลุ่ม เข้าใจทั้งในธรรมชาติเฉพาะตัวและพื้นฐานของจิตใจ ซึ่งพร้อมที่จะให้อภัยเสมอ

2. มีการยอมรับกัน โดยการยอมรับความคิดเห็นของสมาชิกแต่ละคนว่ามีค่าควรแก่การรับฟัง ยอมรับในเหตุผล และข้อโต้แย้งที่แตกต่างออกไป ไม่ยึดมั่นอยู่แต่ความคิดของตนเองฝ่ายเดียว

3. มีการช่วยเหลือสมาชิกในกลุ่มมีความเข้าใจกันดีพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือกันด้วยความจริงใจจากใจจริง

4. มีความไวต่อการรับรู้ความรู้สึกของกันและกัน รับรู้และสัมผัสความรู้สึกต่างๆ ของกันและกัน ปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง และสอดคล้องตามสถานการณ์

5. มีความเชื่อมั่นและศรัทธากัน มีความมั่นใจและเชื่อใจในความสามารถของกันและกัน ไม่หวั่นไหวแม้เมื่อได้ยินคำกล่าวขรณสมมติของคนใดคนหนึ่งจากคนอื่น ใช้เหตุผลและความเข้าใจเป็นพื้นฐานในการพิจารณาปัญหาต่างๆ

6. ให้เกียรติซึ่งกันและกัน ถึงแม้ว่าจะสนิทสนมและเข้าใจกันดีมากน้อยเพียงใดก็ตาม แต่เมื่ออยู่ต่อหน้าผู้อื่น ก็ให้เกียรติ และยกย่องสรรเสริญกันตามฐานะที่เป็นอยู่ ไม่ควรแสดงพฤติกรรมข่มขู่หรือหักล้างกัน

นอกจากความหมายของกลุ่ม และหลักการรวมกลุ่มของประชาชนในการพัฒนาชุมชนแล้ว แคทเทล (Chattel อ้างใน กองวิจัยและประเมินผล กรมการพัฒนาชุมชน, 2529, หน้า 15 – 16) ได้กล่าวถึงทฤษฎีว่าด้วยบุคลิกภาพของกลุ่ม ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด ส่วนแรกจะเกี่ยวข้องกับมิติต่างๆ ของกลุ่มและส่วนที่สองเกี่ยวกับพลวัตรของบุคลิกภาพรวมของกลุ่ม

ในส่วนแรกหรือส่วนที่เกี่ยวกับมิติต่างๆ ของกลุ่มนั้น ประกอบไปด้วยลักษณะของประชากรหรือสมาชิกของกลุ่ม ลักษณะของบุคลิกภาพของกลุ่ม และลักษณะของโครงสร้างภายใน ถ้าจะกล่าวอธิบายให้ละเอียดลงไปก็อาจกล่าวได้ ดังนี้ 1) ลักษณะของประชากร หมายถึง ลักษณะต่างๆ ของบุคคลแต่ละคนที่มารวมกัน เข้าเป็นกลุ่ม ซึ่งลักษณะ เหล่านี้เป็นลักษณะเฉพาะตัวของบุคคล เช่น ระดับสติปัญญา ทศนคติ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ ถ้าพูดถึงลักษณะของประชากรทั้งกลุ่ม 2) บุคลิกภาพของกลุ่ม หมายถึง พลังหรือผลที่กลุ่มทั้งกลุ่มสามารถบันดาลให้เกิดขึ้น ซึ่งพลังอันนั้นอาจจะสำแดงต่อกลุ่มอื่นๆ หรือต่อสิ่งที่อยู่รอบข้างกลุ่มก็ได้ บุคลิกภาพของกลุ่มเป็นอย่างไร อาจจะรู้ได้จากพฤติกรรมที่กลุ่มแสดงออกไปแล้วและอาจจะคลุมนรวมไปถึงวิธีการตัดสินใจต่างๆ ของกลุ่มอีกด้วย 3) ลักษณะโครงสร้างภายในของกลุ่ม หมายถึง สัมพันธภาพระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม ตัวอย่างของโครงสร้างภายใน อาทิเช่น บทบาทของสมาชิกแต่ละคน ตำแหน่งที่สมาชิกแต่ละคนมีอยู่ในกลุ่ม และขอบข่ายการสื่อสารภายในกลุ่ม เป็นต้น

โดยปกติแล้ว งานหรือกิจกรรมของกลุ่มอาจจะจำแนกออกได้เป็น 2 ชนิด คือ ชนิดแรกเป็นงานที่มุ่งรักษาความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม และชนิดที่สองเป็นงานที่มุ่งเพื่อให้เป้าหมายของกลุ่มประสบความสำเร็จ เมื่อเป็นเช่นนี้พลังงานอีกส่วนหนึ่งจะถูกนำไปใช้เพื่อทำงานหรือปฏิบัติการของกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

กลุ่มในชุมชน หมายถึง กลุ่มหรือองค์กรที่มีการรวมตัวอยู่โดยบุคคลในชุมชนมีการดำเนินงานกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งภายใต้ประโยชน์ กติกา ข้อตกลงร่วมกัน โดยมุ่งแก้

ปัญหาหรือสร้างความสงบสุขชุมชนโดยใช้การรวมกลุ่ม เป็นกลไก โดยมีประเภทของกลุ่มต่างๆ 1) กลุ่มย่อยในหมู่บ้าน หมายถึง กลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้านและแต่ละกลุ่ม ไม่ใช่ชาวบ้านทำคนเป็นสมาชิก เช่นกลุ่มครอบครัว กลุ่มเครือญาติ และกลุ่มสนใจ กลุ่มย่อยในหมู่บ้านมีความสำคัญ ในฐานะที่เป็นกลุ่มพื้นฐานในสถาบันครอบครัว 2) กลุ่มระดับหมู่บ้าน หมายถึง กลุ่มนี้ถือว่าเป็นสถาบันหลักของหมู่บ้านในด้านต่างๆ เช่นด้านการปกครอง การศาสนา การศึกษา เช่น กรรมการหมู่บ้าน 3) กลุ่มเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน หมายถึง กลุ่มที่ประกอบด้วยกลุ่มระดับหมู่บ้านตั้งแต่ 2 ประเภท กลุ่มเครือข่ายเกิดขึ้นเนื่องจากปัญหาบางปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยหมู่บ้านหรือชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เช่น ปัญหาทางด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติหลายหมู่บ้านใช้ทรัพยากรดังกล่าว

จะเห็นได้ว่ากลุ่มต่างๆ มีพัฒนาการและมีความสำคัญไม่ว่าจะเป็นกลุ่มประเภทไหนก็ตาม พัฒนาการของกลุ่มทั้งทางด้านขนาด (เล็ก ใหญ่) และวัตถุประสงค์ (สังคม เศรษฐกิจ การเมือง) ยุทธศาสตร์ ให้สอดคล้องกับความเป็นจริงและเป็นไปได้จริงมากที่สุด ในลักษณะที่ว่ากระบวนการกลุ่มย่อย (บันทึร อ่อนคำ, 2536.)

จากความหมายของกลุ่มและหลักการรวมกลุ่มที่ได้เสนอมาโดยตลอดนั้น ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการอธิบายถึงรูปแบบ วิธีการและพฤติกรรมของชุมชนที่เข้าในกิจกรรมของระบบเหมืองฝายและกลุ่มผู้ใช้น้ำ

5. แนวคิดการมีส่วนร่วม

ตามแนวคิดของ Rogers และ Shoemaker (1964:89 –90) พลังในการตัดสินใจที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ คือ การมีส่วนร่วมในอำนาจอย่างกว้างขวาง และการตัดสินใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงโดยมีการปรึกษากับพวกที่รับผลกระทบ กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับตัวแปรดังนี้

1. ความรู้เกี่ยวกับความจำเป็นที่ต้องเปลี่ยนแปลง
2. การชักจูงและการประเมินผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการตัดสินใจ
3. การตัดสินใจที่จะยอมรับหรือจะปฏิเสธอันมีผลจากการประเมิน
4. การสื่อสารเกี่ยวกับการตัดสินใจ
5. การกระทำตามการตัดสินใจ

จากการศึกษาวิเคราะห์กลุ่มตามทฤษฎีของ Homas (1950, p.157 - 157) ได้อธิบายถึงปัจจัยที่ทำให้บุคคลเกิดการรวมกลุ่มว่ามีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ คือ

1. มีกิจกรรม หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่บุคคลกระทำ เช่น เขียน บันทึก ลงนามในนิติกรรม สัญญา ตัดสินใจ ฯลฯ

2. การปฏิบัติได้ตอบซึ่งกันและกัน หมายถึง การติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกอันเป็นผลให้เกิดปฏิบัติได้ตอบซึ่งกันและกัน จึงเป็นการตอบสนองของบุคคลที่มีส่วนร่วมในกิจกรรม การสังเกตการปฏิบัติต่อกันอาจพิจารณาได้ 3 ทางคือ

1. ในแง่ความบ่อย คือ การติดต่อกันเป็นประจำหรือไม่ (มีความสม่ำเสมอ)
2. ในแง่ความนาน คือ การติดต่อเป็นระยะเวลานานเท่าใด (มีช่วงเวลาที่แน่นอน)
3. ในแง่ของความสำคัญ คือ ใครเป็นผู้ริเริ่มการติดต่อ (มีผู้รับผิดชอบที่แน่นอน)

3. ความรู้สึกทางอารมณ์ หมายถึง ความรู้สึกต่างๆ อันได้แก่ความรู้สึกความคิด ความเชื่อและความหวัง ของสมาชิกทั้งหลาย เป็นต้น อันเป็นลักษณะภายในของแต่ละบุคคลที่เป็นผลเนื่องจากการปฏิบัติได้ตอบ ซึ่งกันและกัน เช่น ความชอบพอรักใคร่ การเคารพยกย่อง ความเป็นเพื่อนสนิท

จากทฤษฎีการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยมีความเห็นว่าลักษณะที่จะก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างสมาชิกผู้ใช้นั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของการจัดองค์กรเพื่อบริการกลุ่ม ซึ่งรวมไปถึงการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งตัวแทน การยอมรับในกติกา ข้อบังคับ ตลอดจนบทลงโทษต่างๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่จะก่อให้เกิดสำนึกของความเป็นเจ้าของ ในระหว่างสมาชิกของกลุ่ม ดังที่ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2528 : 36) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นหมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบต่อตัวของประชาชนเอง (ศุภชัย นิรมานเหมินท์, 2532, หน้า 110 – 111.)

6. แนวคิดเครือข่ายลุ่มน้ำในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

แนวคิดเครือข่ายลุ่มน้ำและการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ เป็นแนวความคิดที่มุ่งชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรจะต้องอยู่ภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่ง จึงจะสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันขององค์ประกอบต่างๆ ทั้งทางกายภาพและสังคมได้ชัดเจน โดยในการศึกษานี้จะจำกัดอยู่ในขอบเขตของลุ่มน้ำขนาดเล็กและพื้นที่ที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน เช่น ภูเขาลูกเดียวกัน ลำน้ำสายเดียวกัน หรือพื้นที่แห่งเดียวกัน โดย

พยายามจะศึกษาหาความสัมพันธ์ดังกล่าวในลักษณะของระบบเครือข่าย ว่ามีพัฒนาการในการเกิดเครือข่ายลุ่มน้ำในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในลุ่มน้ำของเครือข่ายลุ่มน้ำว่ามีรูปแบบการจัดการอย่างไรบ้าง ในสภาวะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกระบบนิเวศดังกล่าว ในที่นี้เครือข่ายหมายถึงรูปแบบของกฎเกณฑ์และการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพากันระหว่างองค์กรชุมชนภายในลุ่มน้ำ รวมถึงการร่วมกลุ่มองค์กรชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละชุมชน จัดตั้งองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำ

การสร้างเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านภายในท้องถิ่นหรือภายในลุ่มน้ำเดียวกัน ในระยะแรกมีวัตถุประสงค์ เพื่อวางกฎเกณฑ์และวางแผนในการจัดการทรัพยากรระหว่างชุมชน เพื่อให้รับรองกฎเกณฑ์และเขตแดนของแต่ละชุมชน โดยผ่านองค์กรท้องถิ่นต่างๆ เช่น สภาตำบล คณะกรรมการจัดการลุ่มน้ำและเครือข่ายของระบบเหมืองฝาย เป็นต้น ในปัจจุบันแนวทางนี้ส่วนหนึ่งมีเพื่อยอมรับให้องค์กรชุมชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย

ศาสตราจารย์ ดร.เกษม จันทรแก้ว (2539, หน้า 6) ได้อธิบายถึงการจัดการลุ่มน้ำว่า การจัดการลุ่มน้ำเป็นงานสำคัญของการพัฒนาแหล่งน้ำ กล่าวคือ มีแนวคิด/มโนทัศน์ในการเก็บรักษา จัดหาและควบคุมน้ำให้ผู้ใช้น้ำ ได้มีการใช้สอยตลอดเวลา มีปริมาณมากพอและคุณภาพดี ในกรณีที่พื้นที่ถูกแผ้วถางทำลาย น้ำอาจไม่ถูกเก็บไว้ในดิน มักก่อให้เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำใน ฤดูแล้งและการมีน้ำมากเกินไปในฤดูฝน ซึ่งจะแปรเป็นอุทกภัย โดยเฉพาะในเขตร้อน

การจัดการลุ่มน้ำเป็นเรื่องของการจัดการ/จัดสรรที่ดิน ให้มีการใช้ประโยชน์ตามสมรรถนะที่ดินนั้นๆ เพราะที่ดินหนึ่งจะมีสรรพสิ่งหลากหลายมากมาย จำเป็นต้องกำหนดให้ชัดเจนว่าที่ใดควรจะทำอะไรได้ ที่ใดทำอะไรไม่ได้

ศาสตราจารย์ ดร.เกษม จันทรแก้ว (2539, หน้า 16) กล่าวถึงแผนการจัดการลุ่มน้ำว่า แผนการจัดการลุ่มน้ำที่มีประสิทธิภาพแล้ว จะสามารถรักษาสมรรถภาพยั่งยืนของพื้นที่ลุ่มน้ำโดยทำการป้องกันการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำผิดหลักวิชาการ เพื่าระวังความผิดปกติในระหว่าง การใช้และการฟื้นตัว/การตั้งตัว การฟื้นฟู แหล่งเสื่อมโทรมให้ฟื้นคืนสภาพ และทำนุบำรุงให้อยู่ในสภาพที่ดีตลอดไป สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นภารกิจของการจัดการลุ่มน้ำ

7. แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

แนวคิดเดิมในการจัดการทรัพยากรของรัฐได้ถือว่าทรัพยากรเป็นของรัฐการจัดการทรัพยากร จึงมีลักษณะรวมศูนย์ยังผลให้ทรัพยากรถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ไฮร์ (อ้างใน มนัส สุวรรณ, 2531, หน้า 16) ได้วิเคราะห์สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกทำลายว่าเกิดจากการวางแผนที่ไม่ถูกต้องและเหมาะสม ส่วนใหญ่อาศัยการวางแผนในรูปแบบจากเบื้องบนมาสู่เบื้องล่าง โดยไม่มีข้อมูลที่เพียงพอและได้เสนอทางออกว่า การแก้ปัญหาต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา รวมทั้งกระบวนการในการตัดสินใจ เพราะชุมชนมีศักยภาพจากในวัฒนธรรมชุมชนและฐานการผลิตที่จะรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ และระบบการเกษตรทางเลือกให้ยั่งยืนอยู่ได้ โดยที่ชุมชนนั้นไม่ก่อความเดือดร้อนให้ผู้อื่น นอกจากนี้ชุมชนยังมีองค์ประกอบภายใน คือ มีความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านที่เอื้ออำนวย ชี้นำและเป็นทางเลือกที่เหมาะสมต่อสถานะท้องถิ่นและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของภายนอกที่มากกระทบ ความรู้ ภูมิปัญญา ตลอดจนระบบคุณค่าเหล่านี้ได้รับการประยุกต์ และการสืบสานต่อเนื่องโดยคนในชุมชนด้วยการเรียนรู้ หลายรูปลักษณะผ่านประเพณี พิธีกรรม ตัวบุคคล และปฏิบัติซ้ำแล้วซ้ำเล่า ตลอดจนเลือกผสมผสานกับความรู้ที่เข้ามากระทบจากภายนอกและผู้นำ ปัญญาชนชาวบ้าน นักเทคนิคพื้นบ้านและเครือข่ายของกลุ่มบุคคล ตลอดจนองค์กรชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ โดยเครือข่ายขององค์กรชุมชนมีบทบาทในด้านการพัฒนา ด้านพิทักษ์ปกป้อง ด้านการขยายแนวร่วมสู่ญาติมิตร ลูกหลาน เพื่อนบ้าน (อเนก นาคะบุตร, 2535)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในการดำเนินชีวิตในความเป็นจริง ไม่สามารถแยกทรัพยากรคน ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรวัฒนธรรมออกจากกันได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536, หน้า 8) เพราะเป็นเรื่องอันหนึ่งอันเดียวกัน สำหรับในการจัดการทรัพยากรนั้นควรจะให้มีการจัดการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ลงทุนน้อยแต่มีประสิทธิภาพ ให้ทุกคนได้ใช้มากที่สุดคือคนกลุ่มใหญ่ได้ใช้มากกว่าคนเพียงไม่กี่คน การจัดการทรัพยากรให้มีการใช้อย่างยั่งยืน และมีการเปิดโอกาสให้คนทั้งหมดได้มีโอกาสเข้าไปใช้ที่ ที่ดิน ที่น้ำ ในลักษณะการใช้ร่วมกัน มีกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรที่กระจายได้อย่างทั่วถึง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาของวันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2528) ได้ศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการจัดการเกี่ยวกับระบบชลประทานในภาคเหนือของประเทศไทย พบว่า

รูปแบบการจัดการเรื่องน้ำชลประทานที่มีประสิทธิภาพสูงสุด ในการพัฒนาการเกษตรต้องพิจารณาปัจจัยหลักประกอบ 4 ประการ คือ (1) ลักษณะกายภาพของพื้นที่ (2) ลักษณะกายภาพของระบบชลประทาน (3) ลักษณะองค์กรของระบบชลประทาน ที่มีรูปแบบการบริหารอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน หัวหน้าผู้บริหารคัดเลือกจากกลุ่มสมาชิกผู้ใช้น้ำที่มีลักษณะเป็นคนพูดจริงทำจริง ยุติธรรมเห็นแก่ส่วนรวม (4) ลักษณะการจัดการเรื่องน้ำ ต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนเป็นที่ยอมรับของหมู่สมาชิก รวมทั้งเป็นการร่วมกันดูแลรักษาระบบระหว่างสมาชิกและผู้บริหาร นอกจากเรื่องดังกล่าว วันเพ็ญ สุรฤกษ์ ได้ศึกษาถึงปัญหาและการแก้ไขข้อขัดแย้งในการจัดการเรื่องน้ำและการใช้น้ำในการเพาะปลูกในไร่นาของชลประทานหลวงและชลประทานราชบุรี พบว่าในระบบชลประทานราชบุรีนั้นมีปัญหาข้อขัดแย้งน้อยกว่าในระบบชลประทานหลวงทั้งนี้เพราะระบบชลประทานราชบุรี มักจะได้เปรียบกว่าทั้งนี้เพราะเป็นระบบเก่าแก่ดั้งเดิมซึ่งประชาชนได้ยึดปฏิบัติกันมานับร้อย ๆ ปี และยังเป็นระบบการบริหารงานหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงที่ค่อยเป็นค่อยไปเพื่อให้สอดคล้องกับสถานะเศรษฐกิจและสังคมตลอดเวลา

และวันเพ็ญ สุรฤกษ์ ได้สรุปงานศึกษาการจัดการชลประทานในที่ราบหุบเขาเชิงใหม่ - ลำพูน ไว้ว่า ระบบชลประทานราชบุรีมีพื้นที่ส่งน้ำชลประทานน้อยกว่าระบบชลประทานหลวงและการบริหารจัดการมีความซับซ้อนกว่าระบบชลประทานหลวง ส่งผลให้การบริหารของระบบชลประทานราชบุรีมีประสิทธิภาพมากกว่าระบบชลประทานหลวง โดยมีปัจจัยอื่นๆ ช่วยสนับสนุนประสิทธิภาพการจัดการด้วย เช่น 1) มีการทำ "สัญญาเหมืองฝาย" ซึ่งเป็นกฎข้อบังคับที่สมาชิกผู้ใช้น้ำและหัวหน้าเหมืองฝายช่วยกันเขียนขึ้นมา เพื่อให้ในระบบชลประทานของตนเอง 2) มีการจ่าย ค่าตอบแทน ให้แก่กลุ่มผู้จัดสรรน้ำและมีการระดมแรงงานและอุปกรณ์ในการบำรุงรักษาซ่อมแซมระบบชลประทาน ตามสัดส่วนพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์ของสมาชิกแต่ละคน และ 3) มีการเลือกตั้งหัวหน้าเหมืองฝายกันเอง ทำให้มีการบริหารจัดการชลประทานเหมืองฝายเป็นไปอย่างใกล้ชิด แต่อย่างไรก็ตาม การบริหารจัดการของหัวหน้าเหมืองฝายนั้น ยังต้องพึ่งพิงเจ้าหน้าที่รัฐในกรณีที่ไม่สามารถบังคับใช้กฎข้อบังคับได้ โดยจะส่งกรณีพิพาทไปให้ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และนายอำเภอ เป็นผู้บังคับใช้ให้เป็นไปตามกฎหมายการชลประทานราชบุรีตามลำดับ

ยศ สันติสมบัติ กล่าวในความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (2542) ระบบเหมืองฝายยังเป็นรูปธรรมที่แสดงให้เห็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยทำการคิดค้น สังคม และพัฒนาภูมิปัญญาในการใช้

ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ในสภาวะแวดล้อมที่ชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ในเขตภาคเหนือตอนบนตั้งถิ่นฐานอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มในหุบเขาที่มีความลาดเทค่อนข้างมาก สายน้ำจึงไหลจากที่สูงลงสู่ปลายทางที่ต่ำกว่าอย่างรวดเร็ว

ศุภชัย นิมมานเหมินท์ (2532) ได้ศึกษาการจัดการชลประทานแบบพื้นบ้านของล้านนาไทย (เหมืองฝายและพ่วง) : ปัจจัยที่มีผลต่อความร่วมมือของสมาชิกกลุ่มชลประทานราษฎรในการจัดการการให้น้ำในพื้นที่อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน พบว่า ระบบเหมืองฝายและพ่วงเป็นวัฒนธรรมในการจัดการชลประทานเพื่อการเกษตร ถือเป็น วัฒนธรรมสายโลหิตที่มีประวัติการสืบทอดมาช้านานของชนชาติไทย ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของคนไทยในภาคเหนือตอนบนต่อความร่วมมือของกลุ่มชลประทานราษฎรพบว่า ปัจจัยทางด้านการศึกษาและประเภทของพืชเศรษฐกิจที่ใช้เพาะปลูกมีความสัมพันธ์ผูกพัน ในขณะที่ปัจจัยการผลิตทางด้านอายุ จำนวนที่ดินที่ถือครองระดับรายได้ ขนาดของครอบครัว ความถี่ปัจจัยการผลิตทางด้านอายุ จำนวนที่ดินที่ถือครองระดับรายได้ ขนาดของครอบครัว ความถี่ของการรับข่าวสารและความถี่ของการเข้าร่วมในกิจกรรมการประชุมของกลุ่มล้วนมีความสำคัญต่อความร่วมมือของสมาชิกกลุ่มชลประทานราษฎร

อุไรวรรณ ตันกิมยง (2528) ได้ศึกษา องค์การสังคมระบบชลประทานเหมืองฝายและการระดมทรัพยากรเปรียบเทียบระหว่างชุมชนบนที่สูงและชุมชนพื้นราบในภาคเหนือของประเทศไทย พบว่า การจัดการน้ำด้วยระบบเหมืองฝายเป็นการจัดการร่วมกันของชุมชน โดยมีสำนึกว่าน้ำเป็นทรัพยากรส่วนรวมเป็นของ “หน้าหมู่บ้าน” ที่สมาชิกของชุมชนเหมืองฝายที่ยืนอยู่บนพื้นฐานการแบ่งปันและความจำเป็นในการใช้ โดยมีองค์กรเหมืองฝายทำหน้าที่ในการจัดการ ซึ่งสมาชิกองค์กรเหมืองฝายหมายถึงสมาชิกทุกคนที่ใช้ประโยชน์จากน้ำซึ่งประกอบด้วย “หมู่บ้านหน้า” และ “หมู่บ้านสมาชิก” หมู่บ้านหน้าจะถูกเลือกสรรจากสมาชิกที่ได้ประชุมกันในตอนเลี้ยงผีฝายในช่วงเดือน 9 (เดือนตามจันทรคติของภาคเหนือประมาณเดือนมิถุนายน) ซึ่งอาจจะเลือกจากผู้อาวุโสเป็นผู้มีคุณธรรมหรือเป็นผู้ที่มีบารมี ชัยชนะแข็ง เอาการเอางาน มาเป็นผู้นำในการจัดการ โดยสมาชิกอาจจะเสียค่าตอบแทนให้กับหมู่บ้านหน้าในรูปแบบของผลผลิต เงินสด หรือยกเว้นการลงแรงงาน ขึ้นอยู่กับข้อตกลงที่กำหนดได้ในวันที่ประชุม นอกจากนี้ หมู่สมาชิกจะต้องมีภาระหน้าที่ในการช่วยกันจัดการซ่อมแซมเหมืองฝายหรือระดมทรัพยากรที่จำเป็น ในการบำรุงรักษาตามสัดส่วนของพื้นที่ที่ตนเองได้ใช้ประโยชน์

หรือถือครองอยู่ องค์กรเมืองฝายจะมีเครือข่ายสมาชิกผู้ใช้ประโยชน์ตั้งแต่ระดับเล็กที่สุดก็คือน้อยกว่า 5 ครัวเรือนจนถึงระดับที่ใหญ่ที่สุด มีสมาชิกที่ใช้นั้นกระจายตัวกันอยู่มากกว่าหนึ่งอำเภอ